

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 323.2

СПІВВІДНОШЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ДЕРЖАВИ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Бичков М.М.

Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті розглянуто та проаналізовано проблему співвідношення громадянського суспільства і держави в контексті соціальних трансформацій та їх впливу на характер цих відносин. В структурі соціального організму країни виокремлюється третій елемент – антигромадянське суспільство. Розкриваються взаємостосунки між державою, громадянським суспільством та антигромадянським суспільством. Обґрунтовується думка про необхідність розвинутого громадянського суспільства у поєднанні з сильною правовою державою. Виділено деякі ключові моменти у відносинах громадянського суспільства та держави.

Ключові слова: громадянське суспільство, держава, антигромадянське суспільство, діалог, баланс, стримування.

Постановка проблеми. Громадянське суспільство являє собою одну з ключових категорій сучасного суспільствознавства. Не є винятком і політологія. Що ж таке громадянське суспільство і яке місце воно займає в суспільно-політичній системі? У трактуванні цієї складної і багатопланової проблеми існує досить велика кількість думок і оцінок як в західній, так і у вітчизняній літературі [3, с. 33].

Шлях західної цивілізації до громадянського суспільства, як відомо, був відзначений гострими і тривалими соціальними, політичними та ідеологічними колізіями, включаючи серію широкомасштабних політичних революцій. Це був процес не тільки економічної, соціальної та політичної, але також соціокультурної, духовної та морально-етичної трансформації. Про це свідчать перипетії формування і розвитку самого громадянського суспільства [3, с. 33-34]. Дискусійним залишається питання про походження громадянського суспільства, його сутнісну визначеність і співвідношення з державою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна кількість вітчизняних і зарубіжних вчених зробили свій внесок у розв'язання проблем, пов'язаних із еволюцією громадянського суспільства, його сутнісною визначеністю та співвідношенням з державою. У цьому відношенні слід відзначити праці С. Кожевнікова, Д. Кола, А. Міграняна, Н. Мотрошилової, А. Одінцової та інших. Теоретико-методологічним проблемам співвідношення громадянського суспільства і держави приділяли увагу: М. Денисюк, І. Кальной, А. Карась, А. Колодій, П. Кузьмін, О. Онищенко, Ю. Резнік та інші. Проте, у науковій літературі до цього часу не сформовано єдиного підходу щодо оптимального співвідношення громадянського суспільства та держави.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Оскільки у питаннях взаємодії громадянського суспільства та держави досить широкий діапазон думок і підходів, проблема їх співвідношення потребує подальшого

теоретичного дослідження і обґрунтування. Несинхронний розвиток громадянського суспільства і держави на різних етапах еволюції зумовлює нові проблеми у їх взаємовідносинах.

Мета статті. Головною метою цієї статті є дослідження суперечливого характеру взаємодії громадянського суспільства та держави в період трансформаційних змін соціуму.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасному політичному дискурсі активно використовується поняття громадянського суспільства (особливо у виступах політиків демократичного крила) поряд з ключовими ідейно-політичними словами: ринкова економіка, правова держава, демократія, свобода, приватна власність, цивілізовані країни та інші. Повноцінно розвинене громадянське суспільство виникає тільки в умовах радикального скорочення функцій державного апарату, подолання недовіри між різними соціальними групами.

Саме в громадянському суспільстві забезпечуються найрізноманітніші форми плюралізму – від суто соціального до конфесійного та етнопатристичного. Це арена діяльності окремих осіб, класів, груп, корпорацій, станів, інститутів, яка регулюється цивільним правом і прямо не залежить від держави [3, с. 35]. Як зазначав Г. Гегель, численні складові суспільства зазвичай не співвідносні, нестійкі і схильні до серйозних конфліктів. Громадянське суспільство нагадує поле бою, на якому стикаються приватні інтереси, причому надмірний розвиток одних елементів громадянського суспільства може привести до придушення інших його елементів.

Інакше кажучи, громадянське суспільство є формою самоорганізації людей, яка включає різного роду добровільно сформовані недержавні соціальні, економічні, професійні, освітні, релігійні, культурні та інші інститути, організації, об'єднання, спілки. Це система забезпечення життєдіяльності соціальної, соціокультурної і духовної сфер, їх виробництва і відтворення, система самостійних і незалежних від держави

суспільних інститутів і відносин, які покликані забезпечити умови для соціалізації та самореалізації окремих індивідів і колективів, реалізації приватних інтересів і потреб, як індивідуальних, так і колективних. Вступуючи в систему суспільних відносин, окремий індивід аж ніяк не втрачає свого особистісного начала, свою безумовну значущість. З моральної точки зору особистість не повинна перетворитися у простий засіб, для якого вищою метою є суспільство, держава чи інше колективне утворення [3, с. 36].

Громадянське суспільство і держава генетично, морфологічно і функціонально взаємопов'язані одне з одним, і феномен державної влади має для формування громадянського суспільства важливе значення [1, с. 38].

Розглянемо ряд ключових характеристик співвідношення громадянського суспільства і формування державності, які представляють особливий інтерес з позицій здійснення системних соціальних трансформацій. «Громадянське суспільство і держава (там, де вони є обидва в наявності), – зазначає Н. Мотрошилова, – являють собою різні типи агрегування однієї і тієї ж людської колективності, що досягла стадії цивілізації» [10]. «Специфіка «громадянського суспільства» як сукупності реальних зв'язків і процесів, а відповідно і поняття, – на думку Н. Мотрошилової, – полягає, перш за все, в тому, що воно існує і, відповідно, визначається в обов'язковому співвідношенні з державою» [10].

Політологічний аспект проблеми дослідження вимагає від нас розглянути характерні особливості співвідношення громадянського суспільства та держави. Більше того, аналіз взаємодії цих двох суб'єктів у структурі більш складної системи – соціального організму країни – виявляє присутність третього елемента, а саме – антигромадянського суспільства, в якому установилися різноманітні зв'язки, відносини, об'єднання антицивілізаційного, часом кримінального, варварського характеру [10]. В ньому немає важливих якостей громадянського суспільства, таких як толерантність і повага до особистості. В антигромадянському суспільстві взагалі відсутні ліберальні цінності, проте, воно претендує на володіння та розпорядження владою і, навіть, реально володіє нею. Якщо до наведених елементів антигромадянського і позадержавного сегменту соціального організму країн віднести маргінальну масу, тінюву економіку, у сфері якої нині виробляється досить велика частина валового внутрішнього продукту (ВВП) і обертається значна частина грошей, то стає цілком зрозумілим, що й вони теж є тінювими споживачами державної влади.

Отже, ми маємо певний трикутник: держава, громадянське суспільство та антигромадянське суспільство. При цьому їх взаємовідносини різні: і держава, і громадянське суспільство протистоять антигромадянському суспільству. В даному випадку інтереси громадянського суспільства і держави збігаються. За межами цього трикутника держава і громадянське суспільство мають суперечливі інтереси, а, нерідко, і протилежні прагнення.

На думку М. Денисюка, у сучасній науковій політико-правовій літературі сформувалися три

позиції щодо характеристики співвідношення між самим громадянським суспільством і державою. Згідно першої позиції громадянське суспільство і держава внутрішньо єдині, їх індивідуальні й загальні інтереси збігаються. Друга позиція співвідношення держави і громадянського суспільства полягає у поглинанні останнім держави, руйнуванні її як носія загальної волі й засобу досягнення спільних інтересів. І нарешті третій, полярно протилежний другому, підхід співвідношення держави та громадянського суспільства – поглинання державою громадянського суспільства [4, с. 87].

Держава і громадянське суспільство являють собою різні сторони єдиної соціальної реальності. Тому можна погодитися з думкою М. Денисюка, що оптимальним співвідношенням може вважатися лише поєднання і баланс громадянського суспільства та держави, їх тісний взаємозв'язок і взаємодія [4, с. 87]. Вони в той же час виступають результатом історичної творчості суспільства. Іншими словами, суспільство в процесі свого природно-історичного розвитку породжує і викристалізовує обидва цих соціальних продукта-феномена. Останні в процесі своєї довгої еволюції виступали, як правило, певними протилежностями, які за своїм характером недалеко віддалені одне від одного (з позицій інтересів суспільства). Дійсно, в історії розвитку людства найглибший слід залишено цілими епохами політичної боротьби суспільства зі свавіллям державної влади, втручанням держави в життя суспільства і окремої особистості, прийняттям так званих неправових законів, встановленням авторитарних політичних режимів і насадженням влади тиранії [5, с. 102].

Одна із відмінностей держави від громадянського суспільства полягає в її здатності приймати закони та інші нормативно-правові акти і можливості застосовувати заходи державного примусу на підставах, передбачених законом [6, с. 43]. Без держави, що створює необхідні об'єктивні закони, які забезпечують єдність (спільність) громадянського суспільства, громадянське суспільство розпалося би [2, с. 302].

Високорозвинені суспільства – це партнерство двох сильних: держави і громадянського суспільства. Це магістральна дорога сучасного соціального прогресу.

Сильні громадські структури зможуть унеможливити свавілля державного апарату, підготувати вагомі альтернативні проекти, відстояти інтерес конкретних верств, груп, осіб, організувати самодостатню життєдіяльність своїх прихильників, взяти на себе частину владних повноважень. Але це не значить, що чим слабкіші державні структури, тим краще для розвитку громадянського суспільства. Саме для нього і потрібна сильна держава, бо хто забезпечить права і свободи тих же громадських структур, розв'яже порушені ними питання; хто захистить громадянина від свавілля кланово-корпоративних об'єднань, нецивілізованих підприємців, бізнесменів, мафіозних і кримінальних елементів? Більше того, громадські структури можуть доходити до зіткнень між собою. І тоді найкращим арбітром виступає держава. Сильна держава потрібна і для захисту від тиску і зазіхань ззовні. Нарешті,

ускладнення внутрішньої соціальної диференціації, загальної екологічної обстановки, наявність плюралізму ідеологій, політик, культур, багатосторонність і багатоконфесійність вимагає дієздатної організуючої, координуючої, узгоджувальної функції держави. Загально визнано, що в сучасних умовах зростає сервісна роль держави [11, с. 4].

Звідси очевидно, що реальний курс на формування повноцінного громадянського суспільства – це курс двох паралелей: формування сильної держави і формування сильного комплексу громадських структур. А щоб жодна із сторін не переважила, щоб держава, захопившись владними устремліннями, не повела до авторитаризму і далі, а громадські об'єднання в захопленні обстоюванням своїх інтересів не повели до анархії і далі, потрібно постійне підтримування балансу [11, с. 4].

Баланс політичних сил, загальнодержавних і приватних, корпоративних інтересів, баланс влади і громадських об'єднань є механізмом функціонування громадянського суспільства, що перевірений історією. Без освоєння науки збалансування інтересів шлях до громадянського суспільства буде дуже тернистим [11, с. 4].

Друге до цього ж – правові і соціокультурні механізми стримувань і противаг, бажання і уміння державних і громадських інститутів самообмежуватися в інтересах іншої сторони, їх готовність до взаємних поступок, компромісів, до прийняття і виконання узгоджених рішень, словом, уміння утримуватися від конфронтації. Отже, стримування і противаги є базовими методами взаємовідносин у громадянському суспільстві [11, с. 4]. Саме на важливості такого характеру стосунків між державою і громадянським суспільством акцентував увагу Ю. Мірошниченко. «Процес управління суспільними і державними справами в сьогодиншньому світі, – наголошує він, – передбачає не лише пошук компромісів і досягнення консенсусів між основними політичними силами у представницьких органах влади, а й пошук відповідних компромісів і спільне вироблення консенсусних рішень у процесі взаємодії держави (державних органів) з інститутами громадянського суспільства» [7, с. 22].

Спроби політичної влади змінити структуру і характер політичної взаємодії з організаціями громадянського суспільства, перейти від традиційного патерналізму до більш збалансованих партнерських відносин формують передумови для проведення ефективного діалогу влади і громадянського суспільства [8, с. 34]. І тому, третя підвалина взаємовідносин у громадянському суспільстві – це діалог і його висока культура (тобто діалог влади з народом, державних і суспільних інститутів, громадських структур з владою і між собою, діалог між гілками влади) [11, с. 4]. Держава і громадянське суспільство в рамках демократичного устрою зацікавлені в діалозі та партнерстві, підвищенні ефективності взаємодії. Рівень взаємної довіри між державною владою та інститутами громадянського суспільства у пострадянських країнах є низьким, що проявляється у відчуженості, замість солідарної відповідальності за стан суспільного розвитку [7, с. 23].

«Діалог влади і суспільства – це реальний процес відтворення політичної діяльності і політичних відносин, обумовлених суспільними і особистими інтересами, задоволення яких залежить від механізму функціонування політичної влади і політики, що вона проводить» [9, с. 99].

Але оскільки сучасне суспільство увійшло в площину зростаючого урізноманітнення і зіткнення інтересів, справедливих і несправедливих взаємних претензій владних і громадських структур, нових, непередбачених й до того ж гострих проблем, зумовлених трансформаційними процесами і реформістськими намаганнями, то всі учасники діалогу, врешті-решт, змушені знаходити компромісне рішення своїх інтересів.

Формування громадянського суспільства неодмінно повинно передбачати стратегічну програму поступової передачі частини державних владних функцій неурядовим організаціям, громадським об'єднанням, які візьмуть їх на себе. Але ділитись владою – не означає згинати державну управлінську вертикаль до горизонталі [11, с. 4].

З боку громадських утворень повинна йти зустрічна ініціатива. Крайні протестні форми у відносинах з державою (страйки, хода, наметові сидіння, голодування, заклики до непокорі тощо) необхідно залишити для крайніх випадків, а нормою має стати, насамперед, подання обґрунтованих матеріалів з постановкою проблем, проектів відповідних рішень з визначенням механізмів їх виконання, спільне професійне обговорення з відповідними відомствами з метою консенсусу. Щодо держапарату, то повинен бути задіяний механізм реальних санкцій за ігнорування справедливих вимог громадськості [11 с. 4-5]. Це можливо при спільно визнаному паритеті, який найбільш повно реалізується у двоєдиному процесі становлення правової держави й утвердження громадянського суспільства.

Правова держава може формуватися тільки в органічному зв'язку з громадянським суспільством, забезпечуючи його функціонування. І оскільки таке суспільство створюється або буде створюватися, в тій же мірі формується і правова держава. Діалектичний взаємозв'язок громадянського суспільства з державою проявляється в тому, що чим досконаліше громадянське суспільство, тим менш помітна роль держави. З іншого боку – нерозвинене громадянське суспільство призводить до надмірного посилення держави, яка обмежує можливості першого [6, с. 45].

Висновки. Громадянське суспільство являє собою систему, яка самоорганізовується і саморозвивається. Разом з тим, його розвиток буде проходити більш успішно, якщо держава буде створювати для цього необхідні умови. Громадянське суспільство є саме тією соціальною підсистемою, в якій найбільш повно реалізується більшість прав і свобод громадян та їх об'єднань. Високий рівень розвитку громадянського суспільства неможливий без розвинутої правової держави. Так само як і без громадянського суспільства держава не може бути ні правовою, ні соціальною. Отже, їх розвиток зумовлений їх взаємовпливом.

Список літератури:

1. Бойчук М. А. Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії. Монографія. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – 211 с.
2. Булатов М. А. Немецкая классическая философия. В 2-х частях. Часть II. Гегель. Фейербах. – К.: Стило, 2006. – 544 с.
3. Гаджиев К. С. Политология : Учебник для высших учебных заведений. – М.: Логос, 2001. – 488 с.
4. Денисюк М. В. Взаємозв'язок і взаємодія громадянського суспільства та держави (теоретико-правові аспекти) / М. В. Денисюк // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 4. – С. 86-89.
5. Кальной И. И. и др. Гражданское общество: истоки и современность / Науч. ред. проф. И. И. Кальной, доц. И. Н. Лопушанский 3-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – 492 с.
6. Кожевников С. Н. Гражданское общество: понятие, основные признаки, предпосылки формирования в России / С. Н. Кожевников // Вестник Нижегородского государственного университета им. Н. И. Лобачевского. – 2002. – Вып. 1 (5). – С. 37-46.
7. Мірошниченко Ю. «Ефективний діалог» держави і громадянського суспільства» / Ю. Мірошниченко // Віче. – 2013. – № 22. – С. 22-25.
8. Мокшин В. К., Шипелик О. В. Гражданское общество и государство в России: необходимость диалога / В. К. Мокшин, О. В. Шипелик // Научные труды SWorld. – 2015. – № 4(41). – С. 33-36.
9. Мокшин В. К., Шипелик О. В. Социально-политический процесс в условиях модернизации современного российского общества. Монография. – Ростов-на-Дону: Изд-во ЮФУ, 2014. – 162 с.
10. Мотрошилова Н. В. О современном понятии гражданского общества / Н. В. Мотрошилова // Вопросы философии. – 2009. – №6. Режим доступа: http://vphil.ru/index.php?id=41&option=com_content&task=view
11. Онищенко О. Громадянське суспільство: тенденції становлення / О. Онищенко // Наука і суспільство. – 2002. – № 1/2. – С. 2-7.

Бычков Н.Н.

Винницкий торгово-экономический институт
 Киевского национального торгово-экономического университета

СООТНОШЕНИЕ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА И ГОСУДАРСТВА В СИСТЕМЕ СОЦИАЛЬНЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ

Аннотация

В статье рассмотрена и проанализирована проблема соотношения гражданского общества и государства в контексте социальных трансформаций и их влияния на характер этих отношений. В структуре социального организма страны выделяется третий элемент – антигражданское общество. Раскрываются взаимоотношения между государством, гражданским обществом и антигражданским обществом. Обосновывается мысль о необходимости развитого гражданского общества в сочетании с сильным правовым государством. Выделены некоторые ключевые моменты в отношениях гражданского общества и государства.

Ключевые слова: гражданское общество, государство, антигражданское общество, диалог, баланс, сдерживание.

Buchkov N.N.

Vinnitsa Trade and Economic Institute
 of Kyiv National Trade and Economic University

THE RATIO OF CIVIL SOCIETY AND THE STATE IN THE SYSTEM OF SOCIAL TRANSFORMATIONS

Summary

The article analyzes and deals with the problem of balance of civil society and the state in the context of social transformations and their impact on the nature of these relations. In the structure of the social organism of the country anti civil society as the third element is singled out. The relations between government, civil society and anti civil society are revealed. The thought of necessity in a developed civil society combined with a strong legal state. Some key moments in the relations of civil society and the state are pointed out.

Keywords: civil society, state, anti civil society, dialogue, balance, control.